

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ב תשע"ג
מספר 422

וידוי

וביניהם י"ג מידות). מה ייחודם של שני וחמישי שזכו לתוספת זו?

הסבר לכך נמצא בטור, אורח חיים, סימן קלד: ומה שמוסיפין תחנונים בב' וה' לפי שהם ימי רצון לפי שארבעים יום של קבלת לוחות אחרונות שהיו ימי רצון עלה משה רבינו ביום ה' וירד ביום ב' ולכך נוהגין גם כן להתענות בהן.

ניתן להוסיף שבימים אלה היו בתי הדין בכרכים מתכנסים (כתובות, א, א) על פי תקנת עזרא הסופר (בבלי, בבא קמא ב ע"א), וגם בבית דין של מעלה דנים את בני האדם בימים אלה ומזכירים עוונותיהם.

נפילת האפיים, שהיא סוג של השתחויה, באה להשלים את רשימת המצבים השונים של הגוף שבהם התפללנו אל ה': בפסוקי דזמרה ובקריאת שמע וברכותיה – בישיבה; בתפילת לחש – בעמידה; ובתחנון – בהשתחויה. פעולה זו מסמלת את שיא הדבקות שאלה מגיע המתפלל, שכן היא מבטאת את שפלותו הגמורה וכניעתו ללא תנאי לרצון הבורא. לפי רבנו בחיי (במדבר טז, כב) מבטאת נפילת האפיים שלוש משמעותות: יראת שמים, שפלות רוח ונכונות למסירות נפש לבורא. בעבר ההשתחויה נעשתה על ידי נפילה ארצה ממש, אך השתחויה כזאת מותרת רק בבית המקדש. לכן אנו מסתפקים בנפילת אפיים סמלית על ידי הטיית הראש וכבישת פנינו בזרוע, תוך כדי ישיבה. עיקר הדברים הנאמרים במהלך נפילת האפיים הוא פרק תהלים המתאים בתוכנו לתחנון (אצל עדות המזרח – פרק כב, אצל האשכנזים – פרק ו).

החלק של התחנונים דומה בתכנו, ואף בניסוחו, לסליחות. יש בו בקשת סליחה על חטאינו בנימוק של חולשת האדם מול היצר הרע או (אם הנימוק הראשון לא מועיל) בקשה למניעת חילול השם שייגרם אם ה' ימצה עם עמו את עומק הדין. מוטיב נוסף המשותף לתחנון ולסליחות (במיוחד הסליחות האשכנזיות) הוא תיאור הצרות העוברות על עם ישראל בגולה תחת עול הגויים, שפלותו של עם ישראל והביזיונות שהוא סופג מכל עבר, מצבה השפל של ירושלים ושל הר בית ה'. עניין זה מעלה גם כאן (כמו בסליחות או ביחס לתפילת "נחם" בתשעה באב) את שאלת הנוסח שאותו יש לומר בימינו, כאשר יצאנו בחסדי ה' מהגולה, שבנו לשלוט בנחלת אבותינו והתחלנו לבנות את ארץ הקודש ואת ירושלים.

יהי רצון שישמע ה' לתחנונינו, שיאמר ה' די לצרותינו ושיגיעו במהרה ימים שיאפילו בטובם על הסבל הרב שעברנו, עליו אנו זועקים בתפילת התחנון.

ד"ר ארי גיגר
מרצה בהתמחות להיסטוריה
במכללה ובאוניברסיטת בר-אילן

"ה' מלא רחמים, רחם עלי וקבל תחנוני"

התחנון (או בשמו האחר "תחנונים") פותח את חלק התוספות שלאחר תפילת העמידה. כך נאמר בתוספתא (ברכות ג, ו): "אין אומרים דברים אחר אמת ויציב אבל אומרים דברים אחר תפלה אפילו כסדר וידוי של יום הכפורים". דברים – כך מפרש שאול ליברמן – הם קילוסים (לדוגמה עלינו לשבח) וגם תחנונים.

שמו של התחנון נגזר מתוכנו – תחנונים זעקה לה'. כפי שמתבקש מאופיים של תחנונים במשך זמן רב הם לא זכו לנוסח אחיד אלא נמסרו לכל יחיד לאמרם מנהמת לבו וכפי העולה על רוחו, כמו שעולה מדברי הרמב"ם (הלכות תפילה ונשיאת כפים, ה, יג): "אחר שמגביה ראשו מכריעה חמישית ישב לארץ ונופל על פניו ארצה ומתחנן בכל התחנונים שירצה". אולם בזמנו של הרמב"ם ועוד מתקופת הגאונים כבר חוברו נוסחים לחלק זה של התפילה, שהלכו והתקבעו במהלך תקופת הראשונים. אלא שאיחור זה בניסוח התחנון יצר הבדלים רבים יחסית בין נוסחי העדות השונות.

תחנון נאמר בתפילות שחרית ומנחה, ולא בערבית. נוסף על כך, כיוון שהתחנון הוא תפילה של זעקה המלאה בתיאור צערו וסבלו של עם ישראל, אין אומרים אותו במועדים ובימים בעלי אופי חיגי, דוגמת י"ג בעומר או ט"ו באב, וכן בנוכחות של בעל שמחה, כמו חתן או בעל ברית. גם בבית האבל אין אומרים תחנון, אך מטעם אחר: כיוון שמידת הדין מתוחה על האבל אין ראוי שיגביר אותה על ידי שיזכיר את חטאיו. אצל כיתות שונות של חסידות אינם אומרים תחנון גם בימי זיכרון לפטירת אדמו"רים וצדיקים אחרים, וכך פוחתים באופן משמעותי מספר הימים שבהם אומרים תפילה זו, דבר שהיה נושא לבדיחות בפי זרמים אחרים ביהדות.

התחנון הוא בעצם שם כולל לחלק מהתפילה, הכולל בתוכו מספר חלקים: וידוי ("אשמנו, בגדנו, גולנו..."), י"ג מידות, נפילת אפיים ותחנונים. כשמביטים ברשימה זו קשה להתעלם מהדמיון שיש בין התחנון ובין הסליחות הנאמרות בתעניות, בימי אלול ובעשרת ימי תשובה, המורכבות גם הן מחלקים אלה. בנוסח עדות המזרח הדבר בולט עוד יותר, כאשר בחלק הנוסף הנאמר בשני ובחמישי אומרים מספר פעמים לסירוגין פיוטים וי"ג מידות, ממש כפי שמצוי בסליחות.

המבנה של התחנון אינו אחיד ויש בו מנהגים שונים. השינוי נוגע לסדר של החלקים של התחנון ולעצם אמירתם של חלקים מסוימים בימים מסוימים. כך לדוגמה בנוסח אשכנז יש הנוהגים להוסיף וידוי וי"ג מידות רק בימים שני וחמישי. בימים אחרים נפתח התחנון בנפילת אפיים. שינוי בולט עוד יותר בימים אלה הוא התוספת שאומרים בכל העדות בחלק של התחנונים – תפילה הפותחת במילים "והוא רחום" (כאמור, אצל עדות המזרח מקדימים לכך מספר פיוטים

בשורתה של היונה

"ארור אתה מן האדמה". גם חטאי דור המבול נותנים אותותיהם באדמה (ו, יא-יב): "ותשחת הארץ [...] ותמלא הארץ חמס". חטאי דור המבול באים בהמשך לחטאים המשחיתים את ארצם ואת אדמתם, אך אינם עוצרים לרגע לשקם את ההרסות, ובורחים מאחריות למעשיהם. היונה, על אף קטנותה, מבשרת משהו אחר. היא איננה מסוגלת לחזור אל נח ולסיים את שליחותה כשהמצב בחוץ עדיין אינו טוב. כל עוד האדמה מוצפת במים המבטאים את זעמו של הקב"ה היא לא יכולה לשוב אל מנוחתה. מכאן אנו מבינים את דימויו של עם ישראל ליונה, המופיע לאורך כל שיר השירים, כאשר הרעיה, שהיא כנסת ישראל, משולה ליונה (שיר השירים א, טו): "הנך יפה עיניך יונים"; (ב, יד): "יונתי בחגוי הסלע"; (ה, ב): "פתחי לי אחתי רעיתי יונתי תמתי" ועוד. על משמעות הדימוי מסביר המדרש (שיר השירים רבה, א):

מה יונה מביאה אורה לעולם, אף את (הרעיה, כנסת ישראל) מביאה אורה לעולם, שנאמר (ישעיה ס, ג) והלכו גוים לאורך. ואימתי הביאה יונה אורה לעולם? בימי נח, הדא הוא דכתיב ותבוא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה.

התנהגותה האחרת והאכפתית של היונה הביאה אורה לעולם. זה היה חידוש גדול באותה תקופה של דור המבול, אשר אחריות ורצון לתיקון היו בשפל המדרגה. תפקידה של היונה היה משמעותי בהרבה מעבר לבשורה שתופת המבול מסתיים.

לאור הדימוי של היונה לכנסת ישראל גם לעם ישראל יש תפקיד גדול יותר של "והלכו גוים לאורך". מצפים מאתנו לקחת אחריות על מה שקורה בעולם גם אם אנו לא האחראים הבלעדיים: לעבוד ולטרוח עד שינוחו המים, עד שישבו העולם לתיקונו. (על פי מאמרה של הגב' פנינה נויבירט)

יעל טי

סטודנטית בהתמחויות למתמטיקה ולחינוך חברתי קהילתי ובמכון הגבוה לחינוך ולאמונה

בסוף תיאור המבול שולח נח את היונה לראות "הקלו המים" ופעמים שבה היונה אל התיבה. בפעם הראשונה שבה כלעומת שבה ובפעם השנייה שבה כשבפיה עלה של זית. בכתוב מובאים הבדלים מהותיים בין תיאור שיבתה הראשונה של היונה אל התיבה ובין תיאור שיבתה בפעם השנייה. בפעם הראשונה, כאשר שבה היונה לתיבה ללא כל בשורה משמעותית, מובא בכתוב (בראשית ח, ט): "ותשב אליו אל התיבה [...] וישלח ידו ויקחה ויבא אתה אליו אל התיבה". הכתוב מאריך במילים: היונה שבה אל נח וגם אל התיבה, וכן נח מושיט ידו להכניסה לתיבה. לעומת זאת תיאור שיבת היונה לתיבה בפעם השנייה תמציתי בהרבה (שם, יא): "ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה". בפשטות היונה שבה אל נח.

מה פשר הסרבול בתיאור חזרתה בפעם הראשונה של היונה לתיבה? מסביר הנצי"ב מוולאז'ין (העמק דבר, שם):

פירש הכתוב שלא שבה אליו ממש אלא אל התיבה, סמוך לתיבה. והיינו משום שלא היה מה בפיה להשיב כמו שהייתה מלומדת. כסבורה שלא יניח אדונה להשיבה ריקם. ע"כ עמדה בצדי התיבה ולא שבה למקומה עד וישלח ידו ויקחה אליו – חמל עליה ואחזה ביד.

היונה מהססת לשוב כי היא חשה שכשלה בשליחותה. אין לה מה להודיע, הארץ איננה כשירה ליישוב וטרם קלו המים, לכן היא עומדת לצד התיבה עד שנה חס עליה ומכניסה פניה.

התנהגותה של היונה תמוהה מאוד. היא לא אחראית על המבול, על ייבוש הארץ או על גובה המים, לפיכך מדוע היא מרגישה לא בנוח לחזור עם הבשורה שעדיין לא ניתן לצאת מהתיבה? היא בסך הכול נשלחה לבדוק מה המצב בשטח.

אם נסתכל לאחור נראה שכאשר אנשים חטאו האדמה התקללה ושילמה מחיר בעקבות החטא. אם זה חטא אדם הראשון (בראשית ג, יז): "ארורה האדמה בעבורך", או חטאו של קין שרצח את אחיו שהאדמה מתקללת עמו (ד, יא):

הציונות הדתית בעקבי רבנו הרצי"ה זצ"ל

מדברי הרב לפרשת נח

ברוריה מכמן

לשון נקייה

יתרגל אדם לדבר **בלשון נקייה**. יש להתרחק מגסות בדיבור ולהתפלל לעדינות המידות. הגמרא בפסחים ג ע"ב מסתמכת על פסוק מפרשתנו: "לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו שהרי עיקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו" שנאמר "מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה" בראשית ז, ח.

הביטוי "טמא" אינו כל כך נקי ולכן עיקם הכתוב שמונה אותיות. בשמונה אותיות, הרחיב הכתוב, כדי לומר "לא טהור" במקום "טמא". מותר **להאריך** ובלבד שתהיה הלשון נקייה.

ומכאן [ש]ההזכרה הכללית שלא יוציא אדם דבר מגונה מפיו היא הלכה של תורה. [...]

שאלו הראשונים: הרי בפרשת שמיני כתובה כמה פעמים המילה "טמא"? אלא שבפרשת נח, לפני מתן תורה נקראו טמא וטהור על שם לעתיד לבוא. אבל כשמדובר למעשה, צריך לומר בפירוש שטרף זה טרף וכשר זה כשר. אי אפשר לדבר בלשון עדינה כאשר יש חשש שיכשלו בזה, ואז מכריע יותר לומר את הדברים בפירוש.

מתוך: **שיחות הרב צבי יהודה - בראשית**, בעריכת הרב שלמה אבינר, ירושלים תשנ"ג, עמ' 90-92.

במסגרת המדור נביא סיפורים אישיים שנכתבו על ידי תלמידיו של הרב.

בפעם הראשונה שפגשתי את רבנו הרב צבי יהודה הייתי נער צעיר ובחופש באתי ללמוד זמן מה בישיבה, שהייתה ממוקמת אז בבניין הישן. הגעתי לשם ופניתי לרבנו שקיבל אותי בסבר פנים יפות, פנים של מלאך השייך לעליונים ומן העליונים פונה לתחתונים. הוא התייעץ יחד עם גיסו הרב רענן, המכונה ר' נתן, איפה יש מיטה פנויה: פה יש מיטה אבל היא לא נוחה ושם יש מיטה אבל יש רעש... בסוף איתרו מיטה מתאימה, אלא מה? המקום מסיבב היה מלוכלך קצת, לכן נצרך מטאטא. ואז נוכחתי בשיחת מלאכי השרת איפה יש מטאטא.

הכול בא על תיקונו: המיטה והמטאטא אז הבנתי מה פירוש אנשי קודש תהיו לי: קדושים אנושיים.

הרב שלמה אבינר, ישיבת עטרת כהנים